

УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІКА ПІД ЧАС ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ РФ І В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

UKRAINIAN ECONOMY DURING
THE MILITARY AGGRESSION OF THE
RUSSIAN FEDERATION AND IN
THE POST-WAR RECOVERY PERIOD

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.003>

УДК 316.4-021.4:355.01](477):338.246.8

JEL: I31, O20

В.М. ГЕЄЦЬ, д-р екон. наук, проф., академік НАН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний редактор журналу «Економіка України», директор
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: gvm@ief.org.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2895-6114>

ОЗНАКИ СОЦІАЛЬНОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ВОЄННОГО ЧАСУ В УКРАЇНІ Й ЗАВДАННЯ ЇЇ ПОВОЄННОГО ПІДНЕСЕННЯ

На підставі авторського розвитку теоретичних положень щодо формування продуктивної функції соціальної взаємодії розкрито характер її впливу на ознаки соціальної якості життя, з урахуванням використання можливостей світового досвіду, окреслено зміст політики повоєнного відновлення економіки України.

Ключові слова: держава; суспільство; соціально-економічна безпека; моделі управління; промислова демократія; виробнича демократія; соціальна згуртованість; справедливість.

У архітектоніку соціальної якості життя закладено оцінки взаємопов'язаності процесів функціонування і результативності діяльності, з одного боку, соціальних інститутів, які забезпечують підтримку роботи ринків як регуляторів розподілу доходів, а з іншого — соціальних інститутів, які забезпечують процеси перерозподілу і, відповідно, вирівнювання рівня життя населення. Такі інститути мають конвенціональну основу, що відо-

Ц и т у в а н н я: Геєць, В. (2024). Ознаки соціальної якості життя воєнного часу в Україні й завдання її повоєнного піднесення. *Економіка України*. 67. 4(749). 03-35. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

бражає суспільного характеру договір (домовленості) між державою, населенням і бізнесом. Стосовно інститутів, що є регуляторами розподілу доходів, у яких закладено відносини між працею і капіталом, зазначимо, що сутність останніх істотно змінюється завдяки пріоритизації у економічному розвитку ролі процесів соціальної взаємодії, у основу якої покладено пріоритетність використання людського капіталу як соціального фактора економічного розвитку. Змістовність його впливу проявляється у взаємодії між працівниками, менеджментом і власниками бізнесів шляхом трансформації їх відносин, завдяки яким певні протиріччя між працею і капіталом знімаються в процесі демократизації господарської влади через ідею так званих «дружніх стосунків» між власниками і найманими працівниками. На необхідність формування таких стосунків звертав увагу Дж. Міль (Mill, 1848), який наголошував, що це дозволяє долати монопольний вплив капіталу на працю та її відчуженість від капіталу як такого. Для розв'язання суперечності між працею і капіталом сформувалися дві принципові лінії: шляхом революційних змін суспільного ладу або через «дружні стосунки».

Класики політичної економії, убачаючи наявність фундаментального протиріччя між працею і капіталом у капіталістичній системі господарювання, де капітал має монопольний характер, вважали, що основним способом його розв'язання може бути примирення саме на ґрунті «дружніх стосунків». Останнє відкриває можливості застосування у взаємовідносинах між працею і капіталом «золотого правила моралі», яка, за А. Смітом, є невід'ємною складовою поглядів людини.

«Дружні стосунки» можуть мати характер співробітництва між головними соціальними групами на засадах, зокрема, «золотого правила моралі», у наслідуванні якого може формуватися, наприклад, «...стратегічний вибір у державних фінансах, який стосується (у тому числі. — В.Г.) розподілу доходу, добробуту і можливостей різних груп... Вибір може бути збагачений широкою палітрою моральних перспектив, які, урешті-решт, можуть допомогти впливовим політикам проектувати заходи і які мають більший шанс досягти згоди ... і бути прийнятними, і бути представленими в більш привабливий спосіб громадянам з різними моральними перспективами» (Mauro, 2022, р. 46—49). У результаті встановлюються розумна вартість, фіскальне навантаження, громадські витрати тощо, у основі яких лежить використання принципу «соціальної корисності», заснованої на висновках Дж. Коммонса (Commons, 1950), який розглядав колективні дії як єдиний спосіб примирення антагоністичних інтересів. Ринкова ціна, чи фіскальне навантаження, чи громадські витрати та ін. — закономірний результат співвідношення економічних сил, а також неминучий результат економічних умов (Туган-Барановский, 1903), які складаються з огляду на економічні відносини, що формуються взаємодією основних соціальних акторів (населення, бізнесу, держави), які діють відповідно до їх цілеспрямованої поведінки.

«Дружні стосунки» як ідея започатковувалися для пошуку шляхів подолання відчуження найманої праці від капіталу через так звану «промислову демократію». Цей термін уперше був вжитий П'єром-Жозефом Прудоном (Proudhon, 1841) ще в 1840-х роках у монографії «Що таке власність?».

Монографічна література на вказану тему надзвичайно широко представлена в усьому світі, але ми не ставимо завдання проаналізувати її за понад 150-річну історію розвитку науки. Разом з тим вважаємо за доцільне звернути увагу на фундаментальну працю Адольфа Берлі й Гардінера Мінса (Berle, Means, 1932), які, охарактеризувавши процеси демократизації капіталу і власності, ще у ХХ ст. відкрили шлях до подальшого розвитку ідей так званого колективного (народного) капіталізму, розширивши можливості його «соціалізації». Остання відбувається через забезпечення участі працівників у корпоративній власності як один із способів утвердження їхньої відданості інтересам корпорації, у тому числі й шляхом вмонтування в її діяльність національних традицій. Як приклад можна розглядати японську модель капіталізму.

Ідеї «дружніх стосунків», у основі яких лежить можливість залучення працівників до участі в управлінні підприємствами на демократичних засадах, нині дістали узагальнену назву «виробнича демократія», у зміст якої закладено механізми як прямої, так і опосередкованої участі окремих працівників, усього трудового колективу в управлінні підприємством, що реалізується через демократизацію власності, демократизацію управління і договірну демократизацію шляхом або співучасті, або співурядування, або самоврядування. Таким чином, проблема найманої праці, яка несе в собі конфлікт між працею і капіталом через їх відчуженість у часі й просторі, дістала розв'язок у формі не тільки вирішення існуючих суперечностей шляхом реалізації права на працю на робочому місці і, відповідно, на заробітну плату (ціну праці), а й забезпечення участі найманих працівників у діяльності підприємств через організацію на демократичних засадах їх присутності в ухваленні рішень. Прикладом такої участі є колективні договори, які широко використовують у США, Великій Британії та ряді інших країн. Існує також практика включення працівників до складу рад директорів. Такий напрям «виробничої демократії» характерний для країн Західної Європи.

«Демократизація управління» в компаніях на рівні особистості може реалізовуватись і через участь найманих працівників у прибутках, і як форма наймання на роботу. Практика ж володіння співробітниками акціями — це вже «демократизація власності».

«Виробнича демократія» може реалізовуватись і реально присутня навіть на рівні робочого місця окремої бригади, цеху, тобто бути безпосередньо наближеною до кожного працівника чи їх більшості. У такому напрямі взаємодії працівники мають право і реальні можливості брати участь в ухваленні рішень на рівні підприємств, хоча не завжди їх вдається реалізувати певною мірою через інституційну слабкість організацій.

Окреслені ідеї, хоча й зародилися ще в середині XIX ст., своє масове втілення дістали, по суті, тільки в середині XX ст. завдяки так званій «філадельфійській демократії» Міжнародної організації праці (МОП). У ній було зафіксовано положення щодо розвитку співпраці між керівництвом підприємства і найманими працівниками. Така діяльність за період з другої половини XX ст. і донині, тобто практично до першої чверті XXI ст., зумовила розвиток «виробничої демократії» у напрямі розширення участі в управлінні підприємством на засадах демократії до рівня, коли до управління приватними підприємствами залучаються або мають можливість доєднатися, поряд з працівниками, органи державної і місцевої влади, а також громадські організації, що соціалізує «виробничу демократію». До того ж, на певних етапах розвитку, особливо в умовах криз, долучаються міжнародні фінансові організації. Таким чином, сьогодні можна стверджувати, що саме через демократизацію господарської влади та її розподіл долається монополія капіталу.

У довгостроковому відношенні демократизація господарської влади певною мірою забезпечила перерозподіл багатства у світі в бік досягнення більшої рівності. Разом з тим, наприклад, у Європі питома вага найбідніших (50 %) у загальному багатстві складає всього 4 %, хоча за останнє сторіччя так званий «середній клас» (40 % населення) володіє вагомою його часткою, тоді як століття тому він мав усього 10 %. При цьому багатії (а це всього 10 % населення) утримують від 60 до 80 % активів у всіх регіонах світу, а решта 50 % населення володіє 5 % і менше¹. Крім того, у повному звіті Oxfam про нерівність і глобальну корпоративну міць зазначено, що п'ять найбагатших людей світу за період з 2020 р. більше ніж подвоїли свої статки, тоді як майже 5 млрд осіб стали біднішими. Отже, якщо нинішні тенденції зберуться, то бідність не буде викорінена ще 230 років². На фоні такої рівності / нерівності в доходах і багатстві населення зміни, все ж таки, до певної міри відбулися саме в останні 100 років, адже в ті часи країни Західної Європи були близькі до нинішньої нерівності, яка властива сьогоднішнім країнам Латинської Америки, Африки тощо. Усе, що відбулося в процесах перерозподілу доходів і власності в країнах Західної Європи, — це результат саме тих змін, які були започатковані в рамках використання ідеологеми партнерства праці й капіталу через практичне використання концепції «виробничої демократії». У цьому контексті варто зазначити, що сьогодні існує думка, що «виробничу демократію», незважаючи на

¹ 10 % найбагатших мають 70 % активів світу. Як нерівність доходів впливає на розвиток держав. Лекція економіста та письменника Тома Пікетті. *Forbes Ukraine*. 2022. 17 груд. URL: <https://forbes.ua/money/10-naybagatshikh-mayut-70-aktiviv-svitu-yak-nerivnist-dokhodiv-vplivae-na-rozvitok-derzhav-lektsiya-ekonomista-ta-pismennika-toma-piketti-17122022-10563> (дата звернення: 12.01.2024).

² Oxfam: п'ять найбагатших людей світу подвоїли статки за останні три роки, а майже 5 мільярдів стали біднішими. *Радіо Свобода*. 2024. 15 січ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oxfam-bidnist/32775012.html> (дата звернення: 15.01.2024).

проведені за останні 100 років зміни в розподілі доходів і багатств, при збереженні, разом з тим, масової бідності й навіть бідності серед зайнятого населення, тобто трудової бідності, водночас залишається одним з інструментів використання людського капіталу для підвищення продуктивності праці й зростання прибутків. Це і дозволяє зберігати домінуючу роль багатих у контролі за багатством і доходами. Поряд з тим, ідеологема подальшого розвитку «виробничої демократії» на засадах політики соціальної якості являє собою демократичний спосіб розв'язання наявних суперечностей між працею і капіталом, який не вимагає революційного характеру змін суспільного ладу як такого.

Ідеологія партнерства праці й капіталу як одна з основних у розв'язанні суперечностей між ними розвивається вже понад 150 років і відображає одну із сторін складного процесу, а саме можливий функціональний збіг інтересів найманих працівників і власників капіталу. Одночасно в цьому співвідношенні можуть мати місце й інші інструменти і механізми, у тому числі відмінності й протилежності інтересів. Усі вони тією чи іншою мірою в межах капіталу продовжують існувати, а наявна циклічність економічного розвитку, актуалізуючи то одну, то іншу сторону, як партнерство в довгостроковій перспективі зберігає демократичність засад у подоланні монополії капіталу як такого.

Контекст партнерства праці й капіталу в сукупності окреслених ознак актуалізує проблему соціальної якості життя не тільки як певного стандарту для її вимірювання, а і як інституційні характеристики соціального суб'єкта, що соціалізується за інших умов життєдіяльності. Для такого суб'єкта, поряд з доходами, які є результатом у першу чергу оплати праці, і наявністю робочого місця, існують такі ознаки якості життя, як доступ до суспільних благ, можливість займатися благодійністю, мати вільний час для дозвілля і багато інших, які мають ознаки конвенціонального характеру і завдяки яким досягається задоволення життям у психоемоційному відношенні, де присутня осмислена життєдіяльність.

Концепція соціальної якості — продукт успішного розвитку суспільства після Другої світової війни, коли в передових країнах формувалася середній клас. У тих умовах «соціальна якість» ставала практично істинною абстракцією. Нині ж вона цю властивість втрачає, але це не означає, що категорія «соціальна якість» не має методологічного потенціалу. Навпаки, але для цього вона повинна бути осмислена не тільки в соціальному, а й у логіко-історичному контексті соціалізації (Heyets, 2023).

Соціовимірний контекст розвитку «дружніх стосунків» шляхом використання існуючих інструментів «виробничої демократії» на даний час у кожній з європейських країн реалізується через відповідне національне законодавство, завдяки якому і відбувається співпраця найманих працівників, бізнесу, держави, у тому числі й за рахунок участі перших в управлінні підприємством. В одних країнах існує можливість проведення відповідних консультацій, у інших — участь в ухваленні й реалізації рішень щодо функ-

ціонування і розвитку підприємства. При цьому кожна країна розвиває «дружні стосунки» відповідно до своїх культурних і соціальних традицій та політичних практик. Певним дороговказом у цьому (і це важливо для України, яка рухається до ЄС згідно з ухваленими в грудні 2023 р. рішеннями)³, є передусім Соціальна хартія, заснована на соціальних правах трудящих, яку було прийнято в 1989 р. Таким чином, конвенціональна основа «дружніх стосунків» розширюється у «виробничу демократію» на підставі міжнародно визнаних багатосторонніх домовленостей з тим, щоб у підсумку розширити демократичну платформу взаємодії праці й капіталу, що дозволить ефективніше долати їх відчуження через налагодження їх взаємодії за допомогою, як наголошує Дж. Коммонс, колективних дій. Останні він розглядав навіть як єдиний спосіб примирення антагоністичних інтересів за допомогою угод, які є результатами спільної діяльності, чим і мотивується досягнення єдності думок і дій (Commons, 1950).

Отже, **мета статті** — довести доцільність використання принципу соціальної взаємодії як складової соціальної якості життя, з огляду на її продуктивну значущість, для повоєнного піднесення української економіки.

Для практичного використання закладених у Соціальній хартії можливостей існує відповідна Програма дій з її реалізації, за якою має формуватися національна система розвитку демократії в окремо взятій країні згідно з відповідною Директивою Ради Європи 1994 р.⁴ На сукупності ухвалених ЄС і МОП документів розвиваються національні законодавства щодо забезпечення участі найманих працівників в управлінні. Вони надають можливості участі найманих працівників в управлінні на рівні підприємств у частині як розвитку мотивації до праці в цілому, так і використання її для можливого збільшення прибутку.

Разом з тим існує і ширше трактування можливостей і напрямів «виробничої демократії». Зокрема, може йтися і про загальнонаціональний її характер у разі проведення тарифних перемовин, які є відповідною формою соціального діалогу, або перемовин під час економічної чи навіть соціально-політичної кризи, яка може охопити країну, окремих регіон, місто. Таким чином, «виробничу демократію», маючи також характер соціального діалогу на загальнонаціональному рівні, виходить далеко за межі, у яких працівники беруть участь чи то в прибутку як формі наймання на роботу,

³ Про Звернення Верховної Ради України до держав — членів Європейського Союзу та інституцій Європейського Союзу щодо підтримки відкриття переговорів про вступ України до Європейського Союзу. Постанова Верховної Ради України № 3512-IX від 09.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3512-20#Text>

⁴ Council Directive 94/45/EC of 22 September 1994 on the establishment of a European Works Council or a procedure in Community-scale undertakings and Community-scale groups of undertakings for the purposes of informing and consulting employees. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1994/45/oj> (дата звернення: 20.12.2023).

чи то в капіталі підприємства як формі його демократизації, чи то в суб'єктивному бажанні продемонструвати свої можливості в більш продуктивній діяльності. Це є надважливим для власної суверенності суб'єкта, який проявляє свої такі добре відомі здібності, як змагальність у відношенні до колег, культуру спілкування в колективі, здатність постійно вчитись і опанувати нові професії і навички, професійність у виконанні своїх обов'язків тощо. Усі ці здібності в цілому й кожна окремо є своєрідними ознаками якості життя особистості, завдяки яким найманий працівник виходить за межі «продажу ... своєї шкури» (Маркс, Енгельс, 1960. Т. 23, с. 187) виключно за заробітну плату.

Пошук можливостей у результаті тристоронніх перемовин, зниження рівня напруженості в соціальних відносинах між роботодавцем і найманими працівниками здійснюються передусім або профспілками, або іншими виборними органами. Ідеться про співробітництво соціальних партнерів, і, залежно від урахування інтересів кожного з них, досягається рівень задоволеності соціальною якістю їх життєдіяльності у виробничій сфері. При цьому можна говорити не про одне підприємство, а, як зазначено в Директиві Ради Європи 1994 р., про спільноту, тобто формальне або неформальне об'єднання таких підприємств. У європейській практиці це соціальні товариства з «промисловою демократією». Проте, коли економіка окремої країни перебуває в кризовій ситуації, «промислову демократію» доповнюють або навіть підмінюють рішення, ухвалені під тиском (наприклад, угоди з МВФ та іншими міжнародними організаціями, зокрема, тими, що функціонують у ЄС). Такі рішення можуть призупиняти дію тарифних угод, що справляє вплив на соціальний характер якості життя працівників. У такого роду конфліктах зміст «промислової демократії» може розширюватися за рахунок участі держави, діяльність якої за певних умов (у разі, якщо пропонуються рішення, спрямовані, наприклад, на збереження робочих місць, а отже, і матеріального добробуту як основної складової якості життя) підтримують профспілки і товариства.

Соціальна взаємодія і соціальна співпраця між державою, роботодавцями і найманими працівниками не тільки дозволяють зберігати і мотивувати до продуктивнішої праці, а й приносять на рівні суспільства окремої країни результати із стимулювання розвитку економіки в цілому. В останньому принципово зацікавлені всі соціальні партнери (населення, бізнес і держава). Тим самим соціальний фактор у розвитку «промислової демократії» з часом все більше зближається з виробничою функцією продуктивної праці та соціальною функцією як функцією діяльності, спрямованою на піднесення матеріального добробуту і розвиток у цілому економіки і окремого підприємства. **Отже, маємо справу з продуктивною силою соціальної взаємодії** як складової продуктивної сили суспільства, що реалізується в процесі взаємодії. Результати розвитку і окремих бізнесів, і економіки в цілому досягаються завдяки соціальному співробітництву як складовій якості життя, оскільки «...соціальні сфери мають більше, ніж

правила, які є невиправдано вузькою основою для опису нормативного середовища, цінностей і стандартів, диспозиції і орієнтації, яким бракує специфіки ухвалених правил, що є частиною цього середовища» (Galligan, 2006, р. 106), де і відбувається життєдіяльність.

У історичному плані так звані «дружні стосунки» Міля, які розвиваються вже тривалий час, у подальшому теж розвиватимуться відповідно до сучасних тенденцій щодо взаємодії усіх окреслених суб'єктів у напрямі їх спільної соціальної взаємодії для досягнення їх спільної як зацікавленості, так і відповідальності за результати, поточну діяльність і перспективи. При цьому важливо виходити з того, що сьогодні «виробнича демократія» — це вже не тільки і не стільки локальний інститут підвищення конкурентоспроможності системи господарювання в окремих бізнесах чи їх об'єднаннях. Нині її слід розглядати як «...направлену актуалізацію потенціалу (і, перш за все, інтелектуально-творчого) народовладдя, що є критично важливим за наявних трансформацій. Досягнення відповідності між соціально-культурними можливостями і ризиками «родинного суспільства» потребує коригування в таких ланцюгах, як «суспільство — держава — бізнес» і «людина — культура — цивілізаційний світ»» (Шедяков, 2018, с. 7). У такій постановці «виробнича демократія» поряд з мікроекономічним виміром має і макроекономічний, оскільки розвивається, охоплюючи дедалі ширшу сферу управлінських відносин, які в цілому впливають на соціально-економічний розвиток шляхом, з одного боку, використання інтелектуальних можливостей окремого працівника або всього колективу, а з іншого — забезпечення розвитку їхніх інтелектуальних можливостей як складової соціальної якості їхнього життя. Як результат, масовість у характері «виробничої демократії» стає однією з успішних форм соціального розвитку бізнесу і всього суспільства. На індивідуальному рівні формується творчий потенціал особистості, який в нинішніх умовах може реалізуватися завдяки сучасним інформаційним технологіям та їх доступності, а на суспільному — більш високого рівня виробнича функція продуктивності суспільної взаємодії завдяки її соціальній природі. Остання проявляється в об'єднувальній здатності до діяльності, проводжуваній завдяки як інституційній обумовленості, так і спільному розумінню поза нею, тобто завдяки неформальним взаємозв'язкам і поведінці в колективі, яка перш за все є соціальною, оскільки «значна частина людської поведінки відбувається в соціальних сферах і здійснюється відповідно до їх умовностей і розуміння» (Galligan, 2006, р. 111), які не вноормовуються за природою свого існування.

Соціальна взаємодія відбувається на фоні трансформації ролі притаманних державі традиційних соціальних інститутів, у якій вона уособлюється. У першу чергу це законодавча й виконавча влади разом з політичними інститутами, які є необхідними, але далеко недостатніми для забезпечення розвитку економіки. Достатніми ж є інститути, що забезпечують домінування знанневих ресурсів, носіями яких насамперед є

особистість, у формуванні якої ключову роль відіграють попередньо сформовані на основі соціалізації відносини, а саме соціальна взаємодія населення в силу його природної здатності до співпраці. Ставлення працівника, яке характеризується його поведінкою учасника «промислової демократії», відображається через зміну результатів діяльності, яку він реалізує як соціальний суб'єкт, тобто ставлення вимірюється ступенем участі, що відображає поведінку працівника як соціального суб'єкта, у тому числі з огляду на умовності й розуміння.

Таким чином, якщо в продуктивній силі праці як функції відображено безпосередньо результати останньої, здійсненої або найманним працівником, або самозайнятим, то в продуктивній силі суспільної взаємодії відображено його (працівника) поведінку, яка є результатом його ставлення, зумовленого розумінням ним самопов'язаності дій у процесі реалізації підходу, зокрема, і з «промисловою демократією». За умов її реалізації на підприємстві соціальний суб'єкт виявляє свою поведінку через внутрішнє ставлення до участі або неучасті в прибутках, у тому числі у формі наймання на роботу, участі / неучасті в громадській діяльності щодо контролю за результатами роботи відповідно до внутрішнього сприйняття, яке є результатом соціальної мотивації щодо співпраці з іншими — менеджментом, власником, де відображено поведінку працівника як соціального суб'єкта. Тут проявляється пошук не лише шляхів розв'язання проблеми економічного результату (вигоди) і соціальної справедливості, а й єдності інтересів усіх учасників виробничої діяльності через так зване соціальне партнерство завдяки мотивації до соціальної взаємодії у процесах як виробництва, так і управління, результативного розвитку або боротьби з кризою. Це і характеризує вмотивовану діяльність усіх учасників.

В основі такого характеру взаємодії населення лежать соціальна згуртованість та інклюзивність, а також міжособистісні, міжгрупові контакти, завдяки яким населення реалізує свої можливості впливати на економічний і соціальний розвиток бізнесу, держави і суспільства в цілому, що, у свою чергу, характеризує соціальну якість життя. Зокрема, така діяльність притаманна соціальній державі як інституту, на якому було побудовано домінуючу, але не єдину у світі концепцію розвитку другої половини ХХ ст., яка хоча і зберігає свої основні ознаки і в першій чверті ХХІ ст., проте одночасно суттєво трансформується.

На даний час у постановці цього питання присутня проблематика, що формується, з одного боку, «**державою добробуту**», а з іншого — «**державою соціального інвестування**», яке нині розвивається. Інвестиції такого характеру примножують результат завдяки тому, що соціальне співробітництво, у тому числі й у плані розвитку «виробничої демократії», стає продуктивною силою всього суспільства.

Зв'язок «державою добробуту — соціальною державою» діє за принципом досягнення соціальної справедливості шляхом перерозподілу ресурсів для згладжування відмінностей у рівнях життя і першочергової допомоги

нужденним у освіті, медичних послугах, підтримці старшого за віком населення, непрацездатних, безробітних та ін. «Держава соціального інвестування» ж діє ще й за принципом перерозподілу видатків на користь інвестицій у людський капітал шляхом розширення його доступності до ринку праці й спеціалізованої освіти, а також підтримання трудової активності й розширення соціальної участі і працівників, і громадських організацій, які забезпечують можливість представлення населення в широких сферах життєдіяльності й функціонування бізнесу, держави і суспільства.

«Виробнича демократія», маючи у своїй основі соціальний характер, безпосередньо впливає на результат діяльності окремо взятого виробництва. Її розвиток на сучасному етапі дедалі більшою мірою стає магістральним напрямом демократизації управлінських відносин у бік розширеного використання соціальних можливостей і соціальних критеріїв оцінювання діяльності, які можуть виходити далеко за межі конвенційності й набувати характеру, як вважає Дж. Галліган, суб'єктивного розуміння, де умовності й цінності, практики й процедури щодо характеру і мети діяльності є усталеними й потужними, ураховувати моральний вибір і так звані моральні перспективи щодо справедливого розвитку. В підсумку, всі вони існують як у межах інноваційно обумовлених практик, так і, що важливо, поза ними, впливаючи на них і змінюючи для підвищення їх результативності.

Отже, соціальні фактори стають у ряд з продуктивною силою праці й у сукупності визначають продуктивну силу соціальної взаємодії та співробітництва працівників, менеджменту, власників, органів влади і місцевого самоврядування, у тому числі, які могли і часто виходять за обумовлені межі. Такого характеру продуктивна сила, маючи соціальну основу, функціонує і розвивається поряд з матеріально-технічною базою і, до того ж, несе в собі можливості розвитку останньої завдяки її здатності до інноваційної діяльності за рахунок творчих здібностей і моральних цінностей людини, яка не задовольняється внормованими, тобто конвенційного характеру, відносинами, а проявляє свою внутрішню вмотивованість до діяльності через суб'єктивне сприйняття завдань функціонування і розвитку тієї сфери діяльності, у якій вона представлена.

У багатьох країнах ЄС соціальні видатки (% від ВВП) скорочуються, тим самим складається враження, що «соціальна держава» поступово втрачає свою дієздатність, а як її доповнення формується «державна соціального інвестування», у основі якої лежить та сама, притаманна «соціальній державі» концепція перерозподілу доходів, але у вигляді соціальних інвестицій, які стають виробничим фактором. Експертне наукове середовище в багатьох відношеннях підтримує таку ідеологему, хоча в практичній площині використовується *політика можливого*, у основі якої — тенденція до скорочення соціальних витрат, що переорієнтовує суспільство на так зване «**суспільство участі**». Там люди самі проявляють ініціативу і самі несуть відповідальність за майбутнє як своє, так і тих сфер діяльності, де вони зайняті й співпрацюють, оскільки, на думку короля Нідерландів, *сучасний ринок праці й*

відповідні суспільні служби більше не відповідають вимогам часу, і, як результат, має місце поглиблення нерівності замість її зменшення.

Про це свідчить, зокрема, остання доповідь ООН⁵, присвячена проблемам благополуччя людей. У дослідженні Індексу людського розвитку 191 країни виокремлено загальний тренд, згідно з яким світова тенденція замість зростання якості життя набула зворотного напрямку, тобто відзначається рух на зниження з невтішними прогнозами на майбутнє, оскільки основні чинники, через які відбулися вказані зміни (пандемія, клімат, борги, війна в Україні), у 2023 р. доповнилися розгортанням військових конфліктів, зокрема, на Сході та в інших регіонах, що мають характер довгострокових.

Падіння у світі якості життя, яка зростала попередні майже 30 років, на фоні збереження тенденції щодо збільшення світового ВВП свідчить, що в ідеологемі розвитку світової економіки з'являється все більше ознак того, що у використанні продуктивної сили праці (як фактора зростання економік) домінує економічна, а не соціально-економічна складова. Саме тому, на наш погляд, замість «держави добробуту», яка поступово вичерпує свої можливості, формується «держава соціального інвестування», де превалюватиме ідеологема «суспільства участі» з надією на прискорення економічного зростання і підвищення якості життя. Цього можна досягти завдяки тому, що реалізовуватимуться, з одного боку, соціальна активність працівника згідно з унормованими (договірними) стосунками між ним і роботодавцем, а з іншого — його ініціатива, характерна для суб'єктивного розуміння реальності. Як результат, соціальна складова посилить свій вплив на розвиток, і на фоні такого зростання розв'язання проблеми соціальної якості життя має активізуватись і набути зворотного тренду.

Світовий досвід оцінювання якості життя і методології її вимірів через відповідну систему показників різняться. Доступними для аналізу є п'ять системно сформованих показників якості життя: за моделлю Євростату (European Social Services Conference — ESSC), за методологією журналів International Living і The Economist Intelligence UNIT, за Better Life Index, за методологією дослідників Маесена і Волкера з міжнародної асоціації соціальної якості (International Association on Social Quality). Ми використовуємо систему оціночних характеристик за методологією Євростату, тобто з урахуванням необхідності проведення порівняння відповідних показників України і ЄС з огляду на наші перспективи входження до Європейського Союзу.

Проблему «соціальної якості» важливо актуалізувати через призму децентралізації діяльності соціальних інститутів, оскільки оцінки громадянами ситуації у країні і дій влади, згідно із соціологічним опитуванням, про-

⁵ Human development report 2021-22. Uncertain times, unsettled lives: shaping our future in a transforming world. UNDP. 2022. Sep 08. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22> (дата звернення: 25.03.2024).

веденим соціологічною службою Центру Разумкова з 19 по 25 січня 2024 р. в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся», засвідчили, що більшість (51 %) опитаних вважають, що влада погано справляється із забезпеченням соціальної справедливості⁶. Незважаючи на те, що такі оцінки отримано в умовах війни, коли влади перевантажена проблемами, пов'язаними з організацією оборони і захистом територіальної цілісності, доцільно звернутися, наприклад, до досвіду Великої Британії, де свого часу уряд реформував роль держави в напрямі децентралізації і підвищення ролі місцевих співтовариств, підтримки благодійності й волонтерства. Саме вони в умовах війни можуть взяти на себе частину функцій щодо покращення діяльності соціальних інститутів, навіть на територіях, де не ведуться бойові дії. Так, уряд Д. Кемерона на основі концепції «великого суспільства» децентралізував державну владу, чим підвищив роль місцевих співтовариств, заохотив благодійність і волонтерство. Саме це є надзвичайно важливим для України як під час війни, так і в повоєнний період, коли потрібно буде забезпечувати соціальну справедливість у значно більших масштабах, ніж нині, коли населення свідомо обмежує свої потреби.

Модель Великої Британії передбачала поєднання діяльності:

- централізованої держави;
- органів місцевої влади;
- громадянського суспільства.

Для такої моделі у Великій Британії були й історичні передумови, й сучасні реалії. Так, станом на кінець 2023 р. у країні налічувалося 275 тис. благодійних і 900 тис. неурядових організацій, тобто більше мільйона на майже 70 млн населення. У Великій Британії саме неурядові організації заповнюють прогалини в соціальній діяльності, тобто цей «громадський сектор» допомагає державі в роботі з населенням і працює в комітетах і комісіях, що займаються соціальною політикою.

З певною часткою ймовірності можна передбачити, що існуюча в умовах війни в Україні єдність суспільства, об'єднаного боротьбою з агресором, у повоєнних умовах може поступово зменшуватися, знімаючи і обмеженість у потребах, що здатне призвести до виникнення нових загроз для неї. Так, у довоєнні часи оцінки населення щодо його віри в здатність України подолати існуючі проблеми й труднощі були значно песимістичнішими, ніж у лютому — березні 2023 р. або навіть у січні 2024 р.⁷ Крім того, дослідження соціального капіталу в Україні під час війни показали, що ідея єдності суспільства поки що не є домінуючою; також не спостерігається

⁶ Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024 р.). *Разумков Центр*. 2024. 07 лют. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r> (дата звернення: 25.03.2024).

⁷ Там само.

консолідації у оцінках єдності реформ і європейського майбутнього, попри те, що вступ до ЄС підтримують понад 80 % українців⁸. У повоєнний час не останню роль у збереженні згуртованості суспільства відіграватиме те особисте становище, у якому перебуватиме більшість, оскільки, за результатами вересневого опитування 2023 р., до 60 % населення вказали на його погіршення за останні півроку і лише 5 % відчувли покращення⁹. У повоєнний час на перші ролі в забезпеченні стабільності й розвитку соціальної якості життя населення вийдуть зміни, яких можна буде досягти завдяки залученню так званого «громадського сектору». Саме тому досвід, зокрема, Великої Британії буде важливим для нашої країни.

В Україні ще в довоєнні роки були розроблені й ухвалені дві Національні стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016—2020 роки і на 2021—2026 роки. У 2021 р. в Україні було зареєстровано близько 175 тис. громадських організацій на майже 44 млн населення. Співвідношення між чисельністю населення і кількістю громадських організацій в Україні порівняно з Великою Британією різнилося в чотири рази, тому і можливості, зрозуміло, є меншими. Шляхи подолання цього відставання щодо пропорційності й масовості громадських організацій в Україні на фоні Великої Британії, де розвивається концепція «великого суспільства», закладено в затвердженому Указі Президента України «Про національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021—2026 рр.»¹⁰ І це важливо, оскільки існуюче відставання підтверджується ще й оцінками їх діяльності. Так, за міжнародним Кодексом сприяння розвитку громадянських суспільств, на фоні незначного покращення ситуації у 2014—2019 рр. в Україні були відсутні суттєві зміни щодо залучення органами державної влади і місцевого самоврядування таких інститутів до надання суспільно корисних послуг.

В умовах України діяльність благодійних і неурядових організацій, які б допомогли державі в роботі з населенням, у тому числі й шляхом участі в роботі комітетів і комісій, що займаються соціальною політикою, є вкрай важливою, оскільки спостерігається децентралізація соціального забезпечення населення, зокрема, і через скорочення видатків сектору загальнодержавного управління (СЗДУ) (табл. 1).

З даних табл. 1 випливає, що майже за 10 років довоєнного часу соціальні видатки СЗДУ (% до ВВП) знизилися на 5,3 в. п., але ще більше (на

⁸ Двадцять четверте загальнонаціональне опитування «Україна в умовах війни». Настрої та економічне становище населення (5—7 вересня 2023 р.). *Соціологічна група РЕЙТИНГ*. 2023. 28 вер. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_chetverte_zagalnonac_onalne_opituvanny_ukra_na_v_umovah_v_yni_nastro_ta_ekonom_chne_stanovi.html (дата звернення: 18.03.2024).

⁹ Невидимий клей: дослідження соціального капіталу в Україні. 27—30 липня 2023 р. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/report_ua_fin.pdf

¹⁰ Про національну стратегію сприяння розвитку громадянських суспільств в Україні на 2021—2026 роки. Указ Президента України № 487/2021 від 27.09.2021 р. (поточна редакція). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

Таблиця 1. Динаміка змін соціальних видатків СЗДУ і місцевих бюджетів у 2013—2021 рр., % ВВП

Показники	2013	2019	2021	2021/2013, в. п.
<i>Сектор загального державного управління</i>				
Видатки СЗДУ	45,9	41,6	40,6	-5,3
Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, включаючи пенсійний фонд і фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування	22,2	15,1	13,4	-8,8
Сальдо бюджету СЗДУ	-4,1	-2,1	-3,6	-0,5
<i>Місцеві бюджети</i>				
Податкові доходи місцевих бюджетів	6,0	6,8	6,4	0,4
Трансферти з державного бюджету	7,6	6,5	3,7	-3,9
Видатки місцевих бюджетів	14,4	14,2	10,4	-4
Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення	3,7	2,6	0,5	-3,2
Частка видатків місцевих бюджетів, профінансованих за рахунок податкових доходів, %	41,7	47,9	61,5	19,9
Частка видатків місцевих бюджетів, профінансованих за рахунок трансфертів, %	52,8	45,8	35,6	-17,2

Джерело: розраховано автором за: Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/>; Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

8,8 в. п.) скоротилися видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, включаючи пенсійний фонд та інші фонди загальнообов'язкового державного страхування. При цьому з місцевих бюджетів видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення також знизилися на 3,2 в. п., і вони, по суті, зведені до 0,5 % ВВП, хоча податкові доходи місцевих бюджетів зросли на 0,4 в. п.¹¹ Зниження питомої ваги державних видатків на соціальний захист населення говорить про послідовний відхід держави ще в довоєнний час (2013—2021 рр.) від участі в згладжуванні відмінностей у рівнях життя населення, хоча це є одним з найважливіших завдань соціальної держави як на макрорівні, так і на рівні місцевих органів влади. За таких умов тим важливішою за наслідками має бути соціальна активність населення і громадських організацій. І насправді, за підсумками 16 місяців війни в Україні, згідно з висновками соціологічного моніторингу, «кращою стала ситуація в плані щирості, довіри та готовності допомогти іншим»¹².

¹¹ На час публікації статті даних за 2021 р. ще немає.

¹² Дембіцький С. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» після 16 місяців війни. Київ, Інститут соціології НАН України, 2023. 40 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/prezentaciya-monitoringu-2023.pdf>

Такі зміни в мотиваціях українського населення можна і необхідно використати вже сьогодні, в умовах війни, для організації діяльності українського «громадського сектору» в плані допомоги державі в роботі з населенням і для розширення його діяльності в різноманітних комітетах, що займаються соціальною політикою, в першу чергу — на місцевих рівнях.

Довготривале, майже 10 років (2013—2022 рр.), скорочення видатків державного і місцевих бюджетів на соціальний захист, соціальне забезпечення, включаючи пенсійний фонд та інші фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, однозначно свідчить про обмежену активність держави щодо дій соціального характеру в рамках ідеологемі «держава добробуту». Отже, якщо не альтернативою, то суттєвим доповненням може бути подальше розширення ролі організацій громадянського суспільства (ОГС) та їх активізації у формуванні засад соціальної включеності широких мас населення в ідеологему «соціальна участь». Остання посилює відповідальність людини як за себе і своє майбутнє, так і за стан справ і розвиток тих сфер, де вона або зайнята, або може демонструвати активну позицію, розширити і доповнити існуючі правила й ті умовності, в яких вони реалізуються, що, власне, і є базою соціальної сфери та її активності. У контексті ЄС і згідно з орієнтирами, які на офіційному рівні були визнані Україною ще у 2002 р.¹³ і закріплені в останніх документах¹⁴, важливо активізувати громадську діяльність, оскільки в ЄС надається всебічна підтримка, у тому числі й фінансова, розширенню відносин між державою і громадянським суспільством¹⁵.

З метою уникнення конфлікту інтересів стосовно діяльності держави щодо фінансування ОГС, її внесок і вклад місцевих бюджетів, зокрема у 2017 р., не перевищив 6 % від загального обсягу фінансування. Основними ж були кошти від партнерів і організацій України (15 %), господарської діяльності фізичних осіб створених ОГС (15 %), резидентів (33 %), членських внесків (10 %), окремих громадян України та з інших джерел (21 %). Різноманітність у джерелах фінансування ОГС свідчить про те, що діюча в Україні система до певної міри теоретично схожа з тими, які функціонують у розвинутих у цьому відношенні країнах. У такому контексті для нас важливо оцінити, наскільки на практиці та якою мірою в Україні готові допомага-

¹³ Виступ Президента України Л.Д. Кучми у Верховній Раді України 18 червня 2002 р. Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ, Преса України, 2002. 96 с.

¹⁴ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони № 984_011 від 30.11.2023 р. (поточна редакція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page#top; Угода про асоціацію між Україною та ЄС. Міністерство закордонних справ України. 2021. 05 сер. URL: <https://mfa.gov.ua/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>

¹⁵ European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). *European Commission*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/policy-highlights/civil-society_en

Таблиця 2. Динаміка готовності населення України мінімізувати «прогалини»

Показники	Варіанти відповідей
Людина, яка готова на волонтерських засадах разом з іншими контролювати діяльність місцевої влади	Так Ні
Професіонал у певних питаннях, готовий на волонтерських засадах увійти до консультативної/експертної ради	Так Ні
Людина, яка готова організувати ініціативну групу з вирішення гострих питань місцевої влади	Так Ні
Активна волонтерська позиція	

Джерело: складено автором за: Балакірева, Дмитрук. 2020. № 1. С. 167.

ти державі в першу чергу громадяни і громадський сектор, у тому числі й на місцевому рівні, у роботі з населенням. Така діяльність — одна із складових оцінювання якості життя населення, що компетентне і готове до співпраці з державою, зокрема в плані розподілу державних коштів, у контролі за діяльністю органів місцевої влади чи допомоги в наданні соціальних послуг. У підсумку така робота мінімізує так звані «прогалини» в соціальній діяльності держави і завдяки формуванню «суспільства участі» піднімає на новий рівень соціальну якість життя і задоволеність ним (табл. 2).

Наведені в табл. 2 дані свідчать, що в до війни населення України в більшості своїй не було готове в контексті концепції «великого суспільства» до масової участі в соціальній діяльності, спрямованій на послаблення суперечностей в протистоянні владі, через проблему довіра / недовіра. Проте, по суті, третина населення мала активну волонтерську позицію (див. табл. 2), яка позитивно проявляється в Україні і яку можна використати для реалізації цілей ідеологем «велике суспільство». Аналогічні висновки підтверджуються і даними обстеження, проведеного Центром «Соціальний моніторинг» у грудні 2020 р. серед дорослого населення України віком від 18 років і старших. Для забезпечення успішності змін у поведінці населення необхідно в масовому порядку опанувати інституційну спрямованість організації діяльності в частині, власне, реалізації таких функцій, як контроль діяльності органів місцевої влади (табл. 3) і організація ініціативних груп з вирішення гострих питань на місцях (табл. 4), для чого населення масово ще не було готове.

¹⁶ Дембіцький С. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» після 16 місяців війни. Київ, Інститут соціології НАН України, 2023. 40 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/prezentaciya-monitoringu-2023.pdf>

¹⁷ Лише 5 тисяч українців зареєструвалися в Реєстрі волонтерів. *Опендатабот*. 2023. 26 чер. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/real-volunteers> (дата звернення: 24.01.2024).

в соціальній діяльності держави за концепцією «великого суспільства», %

	Березень 2014	Березень 2015	Грудень 2016	Грудень 2017	Грудень 2018	Травень 2019
	29,7	23,2	24,9	17,9	20,7	22,5
	66,9	72,0	67,8	77,4	72,0	63,5
	17,2	13,6	15,0	9,5	13,9	16,8
	78,3	81,0	76,9	84,3	77,1	68,0
	19,0	13,1	13,4	10,4	13,2	16,9
	34,9	27,3	30,4	21,7	25,0	27,4
	34,9	27,3	30,4	21,7	25,0	27,4

Війна суттєво змінила характер ставлення українців до готовності допомагати іншим. Якщо у 2021 р. не згодних з тим, що більшість людей у глибині душі не люблять обтяжувати себе заради допомоги іншим, було 26,5 %, то в середині 2023 р. таких було вже 43,7 %, тобто суттєво зросла питома вага тих, хто готові допомагати в подоланні труднощів. Кількість же тих, хто не знали, як відповісти на це запитання, скоротилася майже у 2,8 разу, склавши в червні 2023 р. всього 6 %. За вказаний період на 7 в. п. скоротилася і кількість тих, хто були згодні з таким твердженням, — 50,4 % станом на червень 2023 р.¹⁶ Наведена статистика обстежень населення на цю тему засвідчила, що кількість тих, хто вважають, що люди в душі все ж таки схильні обтяжувати себе заради допомоги іншим, за півтора року зросла в більш як 1,6 разу. І, як результат, тільки за першу половину 2023 р. майже вдвічі офіційно збільшилася кількість бажаючих допомогти, хоча, за даними «Опендатабот», реальне число волонтерів без цього статусу офіційно є значно більшим¹⁷. Це підтверджується, зокрема, обстеженнями, виконаними ще у 2014—2015 рр. Результати досліджень того часу засвідчили, що опосередковано чи безпосередньою волонтерською діяльністю займалися більш як 50 % населення країни, що вказує на потужний внутрішній ресурс самоорганізації і залученості громадян. При цьому рейтинг довіри (цілком довіряю + скоріше довіряю) населення України до волонтерських об'єднань сягнув 66 % (станом на 2015 р.) і був найвищим на той час серед органів державної влади та інших суспільних інститутів (Панькова, Касперович, Іщенко, 2016). При цьому автори дослідження розвитку волонтерського руху довели, що така діяльність в Україні характеризується багатьма нестандартними для світової практики напрямками, пов'язаними не тільки з допомогою особам, що її потребують, але й з формуванням паралельної системи розробки і реалізації рішень, спрямованих на ефективніше виконання функцій відповідальними державними структурами, напри-

Таблиця 3. Розподіл відповідей на запитання «Чи готові ви на волонтерських засадах разом з іншими людьми контролювати діяльність місцевої влади?»

Варіанти відповідей	Кількість отриманих відповідей	%
Так	600	19,9
Ні	2108	70,0
Важко відповісти	303	10,1
Р а з о м	3011	100

Джерело: складено автором за: Балакірева, Дмитрук. 2020. № 1. С. 162—185.

Таблиця 4. Розподіл відповідей на запитання «Чи готові ви організувати ініціативну групу з вирішення гострих питань місцевої влади?»

Варіанти відповідей	Кількість отриманих відповідей	%
Так	424	14,1
Ні	2260	75,0
Важко відповісти	327	10,9
Р а з о м	3011	100

Джерело: складено автором за: Балакірева, Дмитрук. 2020. № 1. С. 162—185.

лад, у воєнній сфері (Панькова, Касперович, Іщенко, 2016). Саме це суттєво позитивно проявилось після 24 лютого 2022 р. в умовах війни. Останнє, на нашу думку, якраз і стане складовою можливого формування й організації діяльності ідеологеми «велике суспільство» в повоєнний час, оскільки приклад волонтерської діяльності наочно демонструє наявність в Україні потенціалу для його розвитку, особливо з огляду на той високий рівень довіри, який є в Україні до такого виду діяльності. Існуючий потенціал може бути реалізований за наявності чутливого уряду, що реагує на тиск волонтерської спільноти, і за умов, які спонукають її до дій (Панькова, Касперович, Іщенко, 2016).

Наведені результати обстежень є досить важливими, оскільки інститути влади і громадські організації у системі інститутів соціальної якості (зокрема, ті, які застосовуються в ЄС) характеризуються в першу чергу мірою довіри, про рівень якої свідчать відносини між державою і населенням, у тому числі й індикатори соціальної згуртованості як складової соціальної якості. До них відносяться і показники відкритості й підтримки державних інституцій з боку широких верств населення і громадських організацій, як то: відкритість і підтримка політичної системи, зокрема, через наявність у державі процесу політичних консультацій і прямого волевиявлення людей; відкритість економічної системи, що вимірюється кількістю інстанцій для забезпечення публічної участі в ухваленні ключових економічних рішень; відкритість організації діяльності в країні, що вимірюється часткою організацій / інститутів з діючими при них громадськими радами.

До названих інститутів належать також інститути громадського простору через підтримку колективних систем і культурне збагачення. Для їх

вимірювання використовуються показники, що характеризуються: часткою національних і місцевих бюджетів, зарезервованих для неприбуткових організацій; часткою національних і місцевих бюджетів, виділеною з них на культурні заходи; співвідношенням заборонених і проведених демонстрацій; кількістю культурних подій, організованих за ініціативою громадян; часткою людей, що практикують різні форми культурного збагачення на постійній основі.

Співпрацю і, відповідно, природну єдність людей зумовлено результатом соціалізації, яка характеризується, з одного боку, культурою, властивою для населення як окремо взятої країни, так і певних територій чи серед груп населення, а з іншого — державою і, відповідно, її окремими інститутами, здатними стимулювати населення на основі ініціатив індивідуального характеру до співучасті в соціальному партнерстві з менеджментом і власниками бізнесу. В такому разі формується продуктивна сила соціальної взаємодії, що підносить на новий рівень діяльності як окремі бізнеси, так і економіку в цілому.

Для загального розвитку країни така соціальна діяльність виявляється результативнішою і ефективнішою порівняно з тими країнами, де держава намагається розвивати контрольованість і замкнутість. По суті, йдеться про дві суттєво відмінні моделі соціальної якості, хоча в реальному житті вони часто перетинаються залежно від умов, у яких перебуває країна і від яких залежить її розвиток. Проблема співвідношення, тобто домінування однієї моделі соціальної взаємодії над іншою, завжди перебувала в центрі уваги різноманітних політико-економічних дискусій і, відповідно, змісту економічної політики залежно від тієї чи іншої стадії розвитку. Ми не ставимо завдання розкриття в історичному ракурсі розвитку соціальної якості двох відмінних моделей співвідношення індивідуального і одержавленого через призму соціальної взаємодії і, відповідно, її якості залежно від розвитку свобод і демократичних ознак їх забезпечення. Такого характеру співвідношення в часі й просторі змінювались, і особливо проблемним воно є нині, коли країни та їх суспільства зазнають потрясінь як від природних катастроф, так і воєн. Разом з тим, на нашу думку, сьогодні виправдано звернутися в історичному плані до окремих результатів вирішення проблем взаємопов'язаності в розвитку взаємодії суспільства, держави, бізнесу щодо використання соціального як фактора розвитку, зокрема для повоєнного відновлення, з метою успішного вирішення нагромаджених війною проблем. Таким прикладом може бути Японія, де після Другої світової війни професійна влада і бізнес разом з населенням проводили економічну реконструкцію, будували — і збудували! — одну з провідних економік світу. Тому особливо важливо, як для цього були використані соціальні процеси, які є складовою соціальної якості, і в який спосіб остання виявила органічну цілісність у взаємодії влади й бізнесу. Така постановка питання є актуальною з огляду на те, що саме взаємодія соціального й економічного є ключовою

в системі управління процесами відновлення. Це важливо і тому, що така взаємодія є ознакою її використання в загальному тренді змін умов і факторів подальшого розвитку.

В основі держави як інституту, зокрема, в Японії, яка досягла видатних успіхів у повоєнному відновленні, лежала орієнтація на національну мобілізацію (що, на перший погляд, є ознакою тоталітарного суспільства), у якій на різних стадіях реалізації домінувала політика швидкого розвитку, що забезпечувала управління відновленням на засадах і/або самоконтролю, і/або державного контролю, і/або співпраці. Їх сукупність виявилася кращою порівняно з невтручанням держави, тобто на засадах превалюючої особистої відповідальності і/або державного соціалізму на засадах колективної безвідповідальності (Чалмерс, 2022, с. 374). Така модель реально забезпечила швидке економічне зростання, оскільки спиралася на консенсус у сприйнятті взаємодії населення, бізнесу і урядовців на користь економічних пріоритетів з урахуванням соціального як фактора успішності в повоєнній відбудові країни. Консенсусність такого характеру поглядів була унікальною завдяки тому, що суб'єктивність індивідуального сприйняття збігалася з об'єктивно-суспільним і державницьким і була результатом спірання на соціальні опори суспільства, завдяки яким соціалізується населення. Отже, окремі громадяни і посадові особи мали єдність у розумінні завдань становлення й розвитку економіки Японії у повоєнні часи, і така єдність часто виходила за межі конвенційності Японської держави і спиралася на використання умовностей суб'єктивного сприйняття завдань розвитку країни.

В основу японського успіху повоєнного відновлення було покладено своєрідну модель, яка змогла забезпечити швидке зростання завдяки своїй специфічності: це була і не модель невтручання, заснована на регуляторних заохоченнях, але й не модель так званого державного соціалізму, що контролює і планує діяльність не тільки бізнесу, а і соціальних відносин серед широких верств населення, хоча часто й декларує так звану «живу творчість мас». Домінуючим для Японії став підхід, заснований на державно-приватному партнерстві, в основі функціонування і розвитку якого було забезпечення соціальної підтримки з боку як держави, так й інститутів соціального характеру, й особистої активності, що мала і суб'єктивне сприйняття завдань повоєнного відновлення більшістю населення. Соціальна мобілізація та її соціальна якість як результат японської соціалізації населення стали в ряд з економічною мобілізацією і були однією з ключових складових у повоєнній Японії при єдності розуміння японцями завдань і практичної діяльності, що є основою соціальної сфери як такої.

В Японії соціальна мобілізація була забезпечена через так звані «соціальні опори», що соціалізували населення і сформували зміст соціальної якості. Соціальні опори були використані одночасно і стали основою

суб'єктивного розуміння змісту й характеру соціальної сфери, а соціальні ліфти слугували механізмом, що забезпечував трансформацію змісту соціальної якості. Вони також сприяли підтримці широкого спектра діяльності, що дозволяло успішно співпрацювати уряду, бізнесу і населенню там, де суб'єктивне збігалось з конвенційним. Такій співпраці суб'єктивного, з одного боку, і конвенційного — з іншого сприяло, перш за все, Міністерство міжнародної торгівлі й промисловості Японії як основний інститут держави, який інституційно забезпечував співробітництво в ключових складових взаємодії держави і бізнесу. В цьому полягала докорінна відмінність від держав, які діють методами командної економіки або в яких превалує так звана «ринкова домінанта», на основі якої держава своїми регуляторними актами лише підтримує приватні імперативи. Останні реалізуються на засадах конкуренції, яка досить часто в умовах слабкості громадських інституцій, де виражається суб'єктивність учасників, веде до олігархізації економіки¹⁸.

За певних умов пошук шляхів відновлення й відповідної моделі розвитку як економіки, так і країни в цілому (в тому числі й моделі управління), де держава може стати успішною, якщо розвивається і реалізуються не тільки економічна, а й соціальна мобілізація, забезпечується особлива інституційна взаємодія держави і суспільства. У результаті не тільки змінюються окремі складові соціальної якості, орієнтовані на соціальні показники життєдіяльності населення, а й використовуються, формуються і розвиваються соціальні інститути, які, маючи характер саме соціальних опор, уособлюють суб'єктивність у розумінні більшості шляхом соціалізації і забезпечують взаємодію держави, бізнесу і населення. У підсумку, місце є не тільки для суб'єктивного розуміння завдань розвитку, а й для можливості для його прояву. В результаті досягається єдність економічного і соціального в суспільстві. Саме так, на нашу думку, було в Японії. Серед особливих ознак японського суспільства були й інші, але тут ми наголошуємо на двох. Якщо першою ознакою японського суспільства була згадана вище єдність, то другою — **винятково мінімальна диференціація** суспільства за рівнем життя населення, який на початковому етапі відновлення був досить низьким серед широких мас населення. І, скоріш за все, саме це мотивувало до єдності в суб'єктивному розумінні завдань розвитку кожного або більшості. Позитивною ознакою винятковості японського суспільства було й те, що в ході розбудови економіки аж до рівня високорозвинутих країн розподіл і перерозподіл доходів мали рівномірний характер, що підтримувало суб'єктивну єдність у сприйнятті реальності. Остання протягом півстолітнього піднесення японської еко-

¹⁸ Валерій Геєць: «Олігархат в економіці? Так склалося історично...». VECTOR NEWS. 2015. 10 лис. URL: <https://www.vectornews.net/exclusive/13221-ekonomichn-besdi-akademk-valery-geyec-olgarhat-v-ekonomc-tak-sklalosya-storichno.html> (дата звернення: 22.02.2024).

номіки не призвела до розколу в суспільстві за доходами і не сформувала олігархату, який, урешті-решт, почав би і контролювати владу, і підкоряти чи контролювати соціальну активність.

Висхідним положенням у використанні соціального в моделі економічної реконструкції Японії був підхід, за яким ще на початковій стадії декларування мало місце «...таке національне переконання, за яким усі японці не прагнули споживацького життя, а задовольнялися мінімальними життєвими стандартами, споживали консервативно і збільшували заощадження, чим сприяли відновленню економічної могутності, не шукаючи фінансової допомоги від зовнішнього світу» (Saburo Okita, 1992). Отже, була єдність суспільного, у тому числі й через суб'єктивне розуміння суспільної більшості населення. Це було важливим соціальним аспектом життєдіяльності суспільства, що одночасно виступало ознакою соціальної якості життя, особливо в повоєнний період. Далі ми до них ще повернемося при розгляді питань оцінки соціальної якості в частині ознак, які характеризують соціальну згуртованість як через довіру, так і через об'єднувальні норми і цінності, самоідентифікацію і соціальну мораль.

У співпраці держави і бізнесу можливим став розвиток такої пріоритетної форми співробітництва, як державно-приватне партнерство, яке і було використане в Японії. Звернімо увагу на ті інститути, які можна якщо і не копіювати безпосередньо, то необхідно сформувати власні, притаманні кожному конкретному суспільству, які, утім, здатні виконувати функцію соціальних механізмів співпраці в суб'єктивному розумінні окремих індивідів. Для цього вони залучають укорінені в даному суспільстві фактори, які ґрунтуються на культурних засадах (традиціях) народу чи народів, що населяють країну, і визначаються історичними обставинами. Тим самим проблема соціальної якості, конвенційного і суб'єктивного в ній, а також інституцій і традицій, що їх узгоджують, актуалізується вже на початковій стадії реалізації заходів як в умовах війни, так і в період повоєнного відновлення. Така практика довела, що «...у соціальній сфері ... значення й розуміння, умовності й цінності, практики й процедури щодо характеру і мети діяльності є усталеними і потужними» (Galligan, 2006, р. 105) щодо їх впливу на формування поведінки людей у повоєнному відновленні. Так було, зокрема, в Японії, де взаємодія держави, бізнесу і населення в частині соціальних підвалин базувалася на:

- розподілі ринку праці;
- системі «колективні — приватні заощадження»;
- 115 державних корпораціях, які охоплювали високоризикові сфери;
- системі дистрибуції, що слугувала не лише для розповсюдження роздрібних товарів, а й для утримання безробітних, людей похилого віку, недієздатних громадян, тим самим послаблюючи вимоги держави загального добробуту в Японії (Чалмерс, 2022, с. 383).

Рис. 1. Блок-схема 1 — модель взаємодії держави, бізнесу і населення в соціальній державі, яка забезпечує розвиток на засадах конкуренції і політики соціальної якості життя населення

Джерело: запропоновано автором.

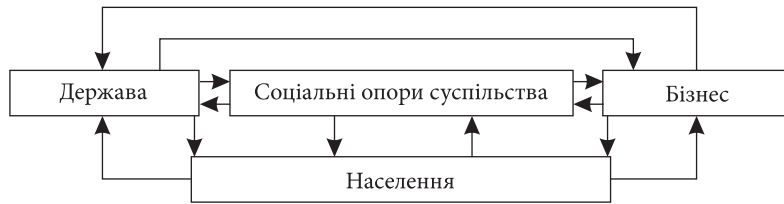

Рис. 2. Блок-схема 2 — модель соціальної взаємодії держави, бізнесу і населення в соціальній державі, яка забезпечує розвиток на засадах державно-приватного партнерства, соціальної мобілізації суспільства і політики соціальної якості життя населення

Джерело: запропоновано автором.

Усі вони у своїй основі мали соціальне підґрунтя і відповідне соціальне сприйняття, де проявлявся вплив суб'єктивного розуміння завдань розвитку.

Запропонуємо дві теоретично можливі в принциповому відношенні блок-схеми моделей соціальної взаємодії держави, бізнесу і населення. Перша передбачає розвиток на засадах конкуренції і політики соціальної якості життя (рис. 1), а друга — на засадах розширеної соціальної взаємодії держави, бізнесу і населення з використанням політики державно-приватного партнерства (співпраця держави і приватного сектору) і соціальної мобілізації (рис. 2). У практичному відношенні їх може бути набагато більше, але це ускладнює систему управління і, головне, сприйняття ідеї, отже, знижує ймовірність успіху за слабкості кадрового забезпечення. У повоєнних умовах остання, як правило, має місце, оскільки перехід від війни до мирного життя вимагає суттєвої трансформації системи управління, а значить, і відповідного кадрового складу.

Модель соціальної взаємодії, подана у вигляді блок-схеми на рис. 1, є характерною для соціальної держави, що домінувала в розвитку соціальної якості життя в другій половині ХХ — першій чверті ХХІ ст. Нині ж можна стверджувати, що світовий розвиток починає формуватися певною мірою за межами ідеологемі «соціальна держава».

У межах концепції соціальної взаємодії у цій ідеологемі як інституційної бази розвитку формується і модель, у якій, поряд із соціальними оцінками якості життя населення, використовуються соціальні опори

суспільства та їх інститути, що дозволяє розвиватися державно-приватно-му партнерству (див. рис. 2). Така соціальна взаємодія дістала назву «соціальна державно-приватна співпраця держави, бізнесу і населення». Її ключовою ознакою є орієнтація на економічний розвиток шляхом економічної мобілізації і паралельно соціальної мобілізації. Основна місія останньої — забезпечувати соціальну взаємодію на основі нових інституційних підвалин, які б, у свою чергу, формували і розвивали поведінку широких мас населення в сукупності з державною і бізнесовою елітою, оскільки в суспільстві вони сприймаються як неодмінні, тобто близькі до природних суспільних ознак, завдяки яким відбувається соціалізація населення.

Після Другої світової війни економічний розвиток підтримувався так званою соціальною мобілізацією через соціальне співробітництво, яке займало проміжну ланку між державою і бізнесом, з одного боку, і населенням та державою і населенням та бізнесом — з іншого, яка дозволила солідаризувати зусилля якщо не всього, то більшості населення із співробітництва (взаємодії) заради розвитку. Це й було однією з ключових умов успішності «японського економічного дива» другої половини ХХ ст. Таким чином, зародки соціального співробітництва відкривають майбутнє для моделі управління на засадах державно-приватного партнерства в якості **політико-економічної моделі солідаризації основних партнерів** з розвитку держави, бізнесу, населення на засадах консенсусу між державою (владою), бізнесом і населенням. І саме така модель забезпечила справедливість і стабільність повоєнного розвитку Японії.

В Україні під час війни було проведено дослідження щодо бажаної моделі форми управління в країні, яка в сприйнятті населення має бути використана як модель, здатна забезпечити справедливість¹⁹. Досягнення останньої і є однією з визначальних ознак якості життя, наявність якої у суспільстві (і це довів приклад Японії) стала однією з опор політико-економічної моделі солідаризації між суспільством, державою, бізнесом і населенням з метою побудови високоефективної моделі повоєнного відновлення.

Дослідження показало, що під час війни населення солідаризувалося на засадах боротьби проти загарбників і Україна одночасно стала більш справедливою. Так, у вересні 2019 р. варіант оцінки «справедливість забезпечується скоріше й повністю» обрали тільки 16,5 % респондентів, а в червні 2023 р. таких було вже 38,5 %. Зрозуміло, що суспільна модель солідаризації в умовах воєнного часу як результат спільного бажання населення чинити опір зміниться в умовах мирного життя, отже, проблема

¹⁹ Дембіцький С. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» після 16 місяців війни. Київ, Інститут соціології НАН України, 2023. 40 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/prezentaciya-monitoringu-2023.pdf>

пошуку шляхів розвитку на засадах справедливості знову актуалізується. Результат же, на нашу думку, залежатиме і від форми управління.

Так, дослідження на цю тему Соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України засвідчило, що бажаною формою управління для 63,6 % респондентів є меритократія, яка в разі перевищила і утилітаризм (17,2 %), і лібертаріанство (19,2 %). Переважна більшість прагне створення таких умов, за яких громадяни займатимуть позиції, що відповідатимуть їх здібностям, а в країні, у свою чергу, будуть створені умови, за яких громадяни, незалежно від соціального положення, матимуть можливості такі здібності розвивати і успішно просуватись у своїй життєдіяльності.

Меритократична система управління, незважаючи на свою привабливість, має певні недоліки, які, врешті-решт, можуть призвести, наприклад, до пригнічення соціальної мобільності (Hayes, 2012, р. 292). І це важливо враховувати, адже на певному етапі її використання можна не досягнути необхідної солідаризації, хоча й буде відкрито доступ до управління кращим, тобто талановитішим, освіченішим і т. п. Серед позитивних ознак такої системи управління — можливість усунути вплив бюрократії і змінювати соціальну структуру суспільства (Белл, 1999) і тим самим уникати умов, коли у талановитій частині населення з'явиться мотив мігрувати до інших країн. Отже, у повоєнній системі управління меритократичні підходи — одна з необхідних її складових, оскільки для України важливо створити умови, за яких з-за кордону повернуться мільйони біженців.

До того ж меритократія — це і європейські цінності, адже «...суспільство, побудоване за принципом меритократії, ... працює значно ефективніше. <...> Чим вище ви підіймаєтеся в *меритократичній ієрархії*, тим частіше ви зустрічаєте більш розумних, освічених, космополітичних і цікавих людей! <...> **В умовах відсутності меритократії** нам доведеться жити в замкненому колі, в якому може бути й затишно, але багато несправедливості, кумівства і злодійства»²⁰.

Обстеження Інституту соціології НАН України водночас свідчить і про те, що респонденти, які в більшості своїй орієнтовані на меритократизацію, зазначають, що бажаної справедливості, яку реалізовуватиме обрана форма управління, зовсім або скоріше забезпечено не буде. Це означає, що в українському суспільстві після війни існуватиме запит на розширення можливостей посилення консолідації зусиль населення навколо відбудови країни разом з інститутами держави і бізнесом. До речі, навіть в умовах війни станом на січень 2024 р. відзначається погіршення порівняно з 2023 р. ставлення громадян до влади (53 %); та-

²⁰ Зашев П. Меритократія — європейська цінність, про яку забувають в Україні. *Європейська правда*. 2015. 07 січ. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/01/7/7029402/> (дата звернення: 22.02.2024).

кож відносна більшість (40 %) опитаних констатують погіршення ставлення влади до громадян²¹.

Нині в Україні вже використовуються певні меритократичні засади в системі управління, що розширює формування соціальної якості життя населення. Зокрема, запроваджено новий порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, метою якого є добір осіб, здатних професійно виконувати покладені на них обов'язки. Також набрав чинності порядок проведення конкурсу на зайняття посад дипломатичної служби за категоріями працівників. Конкурси мають забезпечити оцінювання професійної компетентності кандидатів. Подібну систему вже запроваджено при заміщенні вакантних посад науково-педагогічних працівників, втілено порядок щодо обмеження термінів перебування на посаді президента, ректора, начальника, директора тощо як у закладах освіти, так і в наукових установах.

Запровадження в Україні воєнного стану зумовило ухвалення нового Закону України²², який спростив процедуру вступу на посади держслужби і в органах місцевого самоврядування на період дії воєнного стану. Такі особи призначаються без конкурсного добору, обов'язковість якого була передбачена попереднім законом, на підставі поданої заяви, заповненої особової картки встановленого зразка і документів, що підтверджують наявність у них громадянства України, освіти й досвіду роботи згідно з вимогами нового законодавства, встановленими для відповідних посад.

Скасування воєнного стану внесе відповідні корективи до згаданого Закону України, оскільки це буде час певного буму професій для нової повоєнної реальності, як це було, наприклад, у повоєнній Великій Британії, коли меритократичний підхід у процесі задоволення потреб у фахівцях дозволив багатьом увійти до так званого «середнього класу». Це відбулося саме завдяки ухваленим рішенням про доступ до певних професій через складання іспиту на інтелект і здобуті людиною знання (Young, 1958), а не в силу її становища в суспільстві. Меритократичний характер формування системи управління шляхом добору кадрів на основі оцінювання їхніх знань та інтелекту розширили можливості досягнення бажаної справедливості для багатьох верств населення.

Майбутня модель взаємодії держави, бізнесу і населення на основі державно-приватного партнерства на засадах меритократизму як сталої форми управління вимагає консенсусної взаємодії на основі солідариза-

²¹ Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. (Січень 2024 р.). *Разумков Центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r>

²² Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану. Закон України № 2259-IX від 12.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text>

ції представників влади, правлячої еліти, бізнесу, їх власників і населення. У результаті люди зможуть брати участь у відносинах, завдяки яким вони відіграватимуть відповідальну роль у власному повсякденному житті, оскільки на шляху кооперативної взаємодії влади, бізнесу і населення, за меритократії, сформується система управління, яка відкриє більшості населення можливості для реалізації здібностей, розширення можливостей і покращення життєдіяльності завдяки своїм здібностям.

Успішність населення, а також усіх учасників соціальної і економічної взаємодії вимірюється такими індикаторами, як: соціальна згуртованість, соціальна інклюзія, соціальна залученість й соціальні можливості, які відображають характер взаємодії як продуктивної сили суспільства. Усі складові такої взаємодії повинні забезпечувати соціально-економічну безпеку всім окресленим акторам — і людині, і бізнесу, і державі. Безпека відіграє ключову роль у їх функціонуванні в цих процесах взаємодії, забезпечуючи кожному можливість для реалізації інтересів. Оцінку ж їм усім, урешті-решт, дасть суспільство, оскільки «...суспільство задає мірило, за яким оцінюється людина» (Popper, 1962, Ch. 5). І всі створені в державі інститути теж оцінюються суспільством, яке «...виникло в результаті суспільного договору ... як такого, що відбувся завдяки людській природі або, точніше, із соціальної природи людини» (Popper, 1962, Ch. 6), яка як соціальний феномен з позицій різноманітності ознак її буття має устремління до щастя як виміру і своєї життєдіяльності, і тих, хто її оточують. Щастя має і економічний, і психологічний, і соціальний, і навіть епідеміологічний виміри та являє собою узагальнений феномен філософського сприйняття і трактування.

Сучасна практика проводжуваних у європейських країнах обстежень щодо відчуття людиною щастя свідчить, що досягти повного щастя для окремо взятої особистості в межах окремо взятої країни неможливо. І це підтверджують опитування, зокрема, в Німеччині, Польщі, Румунії і Україні²³. Отже, тих, хто вважав себе дуже щасливим у період опитувань 1995—1998 рр., у Німеччині було 17,9 %, Польщі — 10,3 %, а в Румунії і Україні — відповідно, 5,1 і 4,9 %. Це була друга хвиля обстежень. Станом на 2017—2022 рр., під час уже сьомої хвилі обстежень, кількість щасливих зросла в кожній країні: зокрема, у Німеччині — до 72,6 %, Польщі — до 31,5%, Румунії і Україні — відповідно, до 21,9 і 17,4 %. У разі збільшилась і частка достатньо щасливих у цей період у кожній з названих країн. У сукупності частка дуже щасливих і достатньо щасливих зросла в Німеччині з 80,5 до 84,7 %, тобто на 4,2 в. п., Польщі — на 5,6 в. п., Румунії і Україні — відповідно, на 22,4 і 28,8 в. п. Паралельно знижувалась і питома вага не дуже щасливих і зовсім нещасливих у кожній з досліджуваних країн.

²³ World Values Survey. WVS Wave 7 (2017—2021). URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> (дата звернення: 26.03.2024).

Дані обстежень населення цих чотирьох країн засвідчили, що відчуття щастя у людей посилювалось, отже, кількість нещасних людей зменшувалася завдяки в тому числі послідовно змінюваним інституційним способам, які розвивалися, знижуючи ступінь соціальних бід. При цьому в кожній з цих країн використовувалися ті методи переформатування соціального середовища, які в результаті їх послідовного застосування раціоналізували способи досягнення відчуття щастя. Серед багатьох способів, що мають, як правило, інституційний характер і які б повинні були позбавити людей нещастя, існують і такі, які не позбавляють, а, навпаки, погіршують стан справ через прояви соціального зла, яким, зокрема, є війна, що поширює нещастя серед людей, і, безумовно, війна, розпочата РФ проти України в лютому 2022 р.

В Україні соціологічні обстеження на цю тему ведуться вже тривалий час. Зокрема, їх проводить Київський міжнародний інститут соціології, який з січня 2001 р., тобто вже понад 20 років, ставить респондентам запитання «Чи вважаєте Ви себе щасливою людиною?». За період з січня 2001 р. по травень 2021 р. показник позитивних відповідей зріс з 35 до 70 %, тобто у два рази. При цьому якщо в перший рік війни (2022 р.) він знизився до 68 % порівняно з 71 % у 2021 р., то у 2023 р. (станом на травень) піднявся до 70 %²⁴. Зауважимо, що проведене обстеження характеризується певними важливими особливостями: «...із Заходу до Сходу знижується частка тих, хто щасливий (хоча навіть серед респондентів, які до 24 лютого 2022 р. жили на Сході, більшість вважають себе щасливими ... Серед внутрішньо переміщених осіб (ВПО) менше людей вважають себе щасливими — 54 % проти 72»²⁵. Разом з тим, навіть серед ВПО їх більше половини. Як бачимо, і в жахливих умовах війни як найбільшого зла, що віднімає в людини життя, робить її непрацездатною, змушує емігрувати з країни в якості біженця або міняти звичне місце проживання в якості внутрішньо переміщеної особи, обмежує можливості життєдіяльності, українці мають високі адаптивні здатності, які формують оптимістичні настрої не тільки на перемогу, а й на переживання труднощів як воєнного, так і повоєнного відновлення. У 2024 р., навіть в умовах війни, населення України в 1,8 разу оптимістичніше порівняно з довоєнним 2021 р. оцінює здатність подолати труднощі протягом найближчих років²⁶.

²⁴ Культурні практики населення України: поведінка та ставлення. Аналітичний звіт (20 березня 2023 р.). Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&page=1&ty=2023&m=3> (дата звернення: 22.03.2024).

²⁵ Там само.

²⁶ Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024 р.). Разумков Центр. 2024. 07 лют. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024rm> (дата звернення: 22.03.2024).

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах «дружні стосунки» як ідеологема подолання відчуженості найманої праці й капіталу шляхом подальшого розвитку «виробничої демократії» залишаються головним шляхом демократизації господарської влади, який дозволяє уникнути революційних змін суспільного ладу. Останнє досягається тим, що в зміст поняття «виробнича демократія» закладено механізми демократизації власності, управління і договірну демократизацію на засадах або співучасті, або співуправління, або самоврядування працівників.

У довгостроковому відношенні демократизація господарської влади певною мірою забезпечила перерозподіл багатств у світі в напрямі більшої рівності, актуалізувала проблему соціальної якості життя і як певного стандарту життя, і як інституційної характеристики соціального суб'єкта, що соціалізується.

«Промислова демократія» і надалі може розширюватися за рахунок участі в ній представників бізнесу, держави і працівників за підтримки профспілок і громадських організацій з метою пошуку шляхів збереження й формування нових робочих місць. У підсумку соціальна взаємодія і соціальна співпраця держави, роботодавців, найманих працівників і громадських організацій, які виступають соціальними партнерами, мотивують до розвитку економіки в цілому. В результаті формується виробнича функція продуктивності суспільної взаємодії завдяки її соціальній природі. В основі такого характеру взаємодії населення лежать соціальна згуртованість та інклюзивність, а також міжособистісні, міжгрупові контакти, через які реалізується вплив на економічний і соціальний розвиток бізнесу, держави і суспільства в цілому.

Наявні тенденції щодо обмеженості соціальних трат держави зумовили розвиток «суспільства участі», завдяки чому формується середовище для прояву населенням ініціативи з активізації продуктивної діяльності й посилення відповідальності за її результати. В умовах формування «суспільства участі» мають забезпечуватися підтримка громадської активності й розвиток інститутів і громадського сектору, щоб допомогти державі в роботі з населенням, що посилює взаємодію цих соціальних партнерів. Така модель використання розширених можливостей соціальної взаємодії є перспективною як під час війни, так і — особливо — у період повоєнного відновлення в Україні. Соціальна активність населення і його діяльність з організації громадянського суспільства (ОГС) схожі на ті, що мають місце в країнах ЄС. Їх подальший розвиток вимагає підтримки з боку держави для опанування механізмів забезпечення інституційної спрямованості в діяльності таких організацій, зокрема, органів місцевої влади. Може також ітися і про розвиток нестандартних форм волонтерської діяльності в Україні, які мають новітній характер у світовій практиці, зокрема, для формування розподіленої системи, спрямованої на підвищення ефективності виконання ряду функцій держави, що є важливим для успішного розв'язання

нагромаджених війною проблем. У результаті матиме місце «соціальна мобілізація» широких верств населення на повоєнне відновлення, що трансформуватиме систему управління в напрямі її меритократичності. Це, у свою чергу, розширить можливості для розвитку моделі державно-приватного партнерства з використанням засад «соціальної мобілізації» суспільства і політики соціальної якості життя населення, у якій соціально-економічна безпека, соціальна згуртованість і соціальна інклюзивність є складовими забезпечення стабільності й розвитку. На цьому шляху можливим стане досягнення соціального консенсусу щодо соціальної якості й єдності конвенційного і суб'єктивного сприйняття і використання соціальних опор, які, з одного боку, соціалізують населення, а з іншого — у соціальній сфері значення, розуміння, умовності, цінності, практики і процедури діяльності формують єдність щодо поглядів і дій для повоєнного відновлення економіки. Як результат, у межах соціального співробітництва конвенційне і суб'єктивне стають у один ряд для формування моделі управління на засадах державно-приватного партнерства як політико-економічної моделі солідаризації основних партнерів у розвитку держави, бізнесу і соціальної якості життя населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Mill, J. (1848). *Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy*. Books I-II. University of Toronto Press. URL: <http://digamoo.free.fr/mill1848-1.pdf>
- Mauro, P. (2022). Adding ethicg Ethics to public finance. Evolutionary moral psychologists point the way to garnering broader support for fiscal policies. *Finance & Developmet*. Vol. 59. No. 1. P. 46—49. URL: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/022/0059/001/article-A015-en.xml>
- Commons J. (1950). *The Economics of Collective Action*. New York, Macmillan Company. PP. xii. 414.
- Туган-Барановский, М. (1903). *Очерки из новейшей истории политической экономии*. СПб., Типография И.Н. Скороходова. 464 с.
- Proudhon, P. (1841). *Qu'est-ce que la propriété?* Paris.
- Berle, A. and Means, G. (1932). *The Modern Corporation and Private Property*. Macmillan, New York. 380 p.
- Heyets, V. (2023). Features of socialization and its structural transformation in Ukraine under Russia's aggression in Ukraine. *Ukrainian Society*. № 3 (86). P. 9—25. <https://doi.org/10.15407/socium2023.03.009>
- Маркс, К., Энгельс, Ф. (1960). *Полное собрание сочинений*. 2-е изд. М., Изд-во политической литературы. Т. 23.
- Galligan, D. (2006). Social Spheres. In: *Law in Modern Society*. Clarendon Law Series. Oxford Academic. Ch. 6. P. 103—120. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199291830.003.0007>
- Шедяков, В. (2018). Совершенствование производственной демократии — магистральное направление развития организационно-управленческих отношений. *Вісник Одеського національного університету. Сер.: Економіка*. Т. 23. Вип. 1. С. 7—11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2018_23_1_3

- Балакірева, О., Дмитрук, Д. (2020). Динаміка громадської активності та рівня довіри в Україні. *Український соціум*. № 1(72). С. 162—185. <https://doi.org/10.15407/socium2020.01.162>
- «Панькова, О., Касперович, О., Іщенко, О. (2016). Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. № 2(57). С. 25—40. <https://doi.org/10.15407/socium2016.02.025>
- Чалмерс, Дж. (2022). Японське економічне диво. Як професійна влада та бізнес збудували провідну економіку світу. Пер. з англ. Р. Клочка. Київ, Наш Формат. 456 с.
- Saburo, Okita (1992). *Post-War Reconstruction of the Japanese Economy*. University of Tokyo Press. 194 p.
- Hayes, C. (2012). *Twilight of the Elites: America After Meritocracy*. Crown Publishers, 304 p.
- Белл, Д. (1999). Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Ред. В. Иноземцев, М., Академия. 327 с.
- Young, M. (1958). *The Rise of the Meritocracy*. 198 p.
- Popper, K. (1962). *The Open Society and Its Enemies*. Vol. 1: *The Age of Plato*. 364 p.

Надійшла 24.03.2024

Прорецензована 31.03.2024

Підписана до друку 04.04.2024

REFERENCES

- Mill, J. (1848). *Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy*. Books I-II. University of Toronto Press. URL: <http://digamoo.free.fr/mill1848-1.pdf>
- Mauro, P. (2022). Adding ethics to public finance. Evolutionary moral psychologists point the way to garnering broader support for fiscal policies. *Finance & Development*. Vol. 59. No. 1. P. 46-49. URL: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/022/0059/001/article-A015-en.xml>
- Commons, J. (1950). *The Economics of Collective Action*. New York, Macmillan Company. xii, 414 p.
- Tugan-Baranovsky, M. (1903). *Essays on the contemporary history of political economy*. 464 p. [in Russian].
- Proudhon, P. (1841). *Qu'est-ce que la propriété?* Paris.
- Berle, A., Means, G. (1932). *The Modern Corporation and Private Property*. Macmillan, New York. 380 p.
- Heyets, V. (2023). Features of socialization and its structural transformation in Ukraine under Russia's aggression in Ukraine. *Ukrainian Society*. No. 3 (86). P. 9-25. <https://doi.org/10.15407/socium2023.03.009>
- Marx, K., Engels, F. (1960). *Complete Works*. 2nd ed. Vol. 23. [in Russian].
- Galligan, D. (2006). Social Spheres. In: *Law in Modern Society*. Clarendon Law Series. Oxford Academic. Ch. 6. P. 103-120. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199291830.003.0007>
- Shedyakov, V. (2018). Improving of industrial democracy — main direction of development of organizational and managerial relations. *Odesa National University Herald. Economy*. Vol. 23. No. 1. P. 7-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2018_23_1_3 [in Russian].

- Balakireva, O., Dmytruk, D. (2020). Trends in civic engagement and the trust level in Ukraine. *Ukrainian Society*. No. 1(72). P. 162-185. <https://doi.org/10.15407/socium2020.01.162> [in Ukrainian].
- Pankova, O., Kasperovych, O., Ishchenko, O. (2016). The development of volunteer activity in Ukraine as a demonstration of civil society social resources activation: specificity, problems and perspectives. *Ukrainian Society*. No. 2(57). P. 25-40. <https://doi.org/10.15407/socium2016.02.025> [in Ukrainian].
- Johnson, Ch. (2022). MITI and the Japanese Miracle. The Growth of Industrial Policy, 1925-1975. R. Klochko (transl.). Kyiv. 456 p. [in Ukrainian].
- Saburo, Okita (1992). Post-War Reconstruction of the Japanese Economy. University of Tokyo Press. 194 p.
- Hayes, C. (2012). Twilight of the Elites: America After Meritocracy. Crown Publishers, 304 p.
- Bell, D. (1999). The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. V. Inozemtsev (Ed.). 327 p. [in Russian].
- Young, M. (1958). The Rise of the Meritocracy. 198 p.
- Popper, K. (1962). The Open Society and Its Enemies. Vol. 1: The Age of Plato. 364 p.

Received on March 24, 2024

Reviewed on March 31, 2024

Signed for printing on April 4, 2024

Valeriy Heyets, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Academician of the NAS of Ukraine,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Editor-in-Chief of the journal "Economy of Ukraine", Director
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

FEATURES OF THE SOCIAL QUALITY OF LIFE IN UKRAINE DURING WARTIME AND THE TASK OF ITS POST-WAR IMPROVEMENT

It is revealed how in the context of ensuring the processes of economic power democratization, the problem of social quality of life not only as a certain standard, but also as an institutional characteristic of a social subject that is socialized in the logical and historical context of socialization processes becomes relevant.

The socio-dimensional context of "friendly relations" development through the use of production democracy tools in the European Union countries is characterized, the importance of these processes for Ukraine, which aspires to join the EU, is revealed. "Production democracy" is viewed as having the character of social dialogue, which reaches the national level, and therefore social interaction and social cooperation between the state, employers and employees yield results at the level of an individual country's society in terms of promoting the development of the economy as a whole. It is shown that the social factor, along with the production function of productive work and the social function of activities, forms the productive function of social interaction, since the development of both individual businesses and the economy as a whole is also achieved thanks to social cooperation (interaction).

It is substantiated that the effect of action arises as a result of social interaction, that is, social interaction is a social designer of action, since the mass “production democracy” thanks to the democratization of economic power becomes one of the successful forms of social development of business and society as a whole.

Along with welfare state model, a model of social interaction of the state, business and population using the social pillars of society is being developed based on the ideology of “participatory society”. It is shown — drawing on the experience of certain countries, such as Great Britain and Japan — how to form in Ukraine, by effectively involving the social pillars of society and their institutions, a successful model of post-war recovery and economic development based on the political and economic model of solidarity of the main partners, on the principles of consensus between government, business and population in order to build a highly effective post-war recovery model.

Keywords: *state; society; socio-economic security; management models; industrial democracy; production democracy; social cohesion; justice.*